

BİR DESTAN KAHRAMANI OLARAK ALPAMIŞ'IN SOSYAL STATÜSÜ

Nagihan ÇETİN*

Özet

Bu makalede Vadim V. Trepavlov tarafından hazırlanmış olan “Yakut Destan Kahramanının Sosyal Statüsü” isimli makale esas alınarak Alpamiş Destanının Kazak varyantı üzerinden Alpamiş'in sosyal statüsü belirlenmeye çalışılmıştır.

Alpamiş Destanı “Altay, Kazak, Karakalpak, Özbek, Başkurt Türkleri tarafından bilinen bir destandır. Bu destanın Türk kültüründeki önemini göstermesi bakımından yayılmış olduğu coğrafya önemlidir. Destanda epik Türk destanlarının pek çoğunda görülen çocuksuzluk ve bunun çözümü, kahramanın nişanlısını almak için savaşması, kahramanın bir hile ile düşmanları tarafından esir edilişi, esaretten kurtulup öcünü alması, kendi yurduna dönmesi ve tüm bu aşamalarda kahramanın en büyük yardımcısı olan at motifi bariz olarak görülmektedir.

Bu makalede bu motifler, kahramana kazandırdığı sosyal statü ve toplumsal değer açısından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Alpamiş, Kazak, Sosyal Statü*

ALPAMIS'S SOCIAL STATES AS THE MAIN CHARACTER OF AN EPOS

Abstract

In this essay, it's tried to identify Alpamiş's status via Alpamiş epos Kazak variant by basing essay named “Yakut Epos character's social status perepered by Vadim V. Trepavlov.

Alpamiş Epos is known by Altay, Kazak, Kara Kalpak and Başkurt Turkish. The planes this epos is seen are important because of showing it's importance in Turkish culture. In this epos, as usual in most of the Turkish epos, having no child and the way to solve this, character's lighting to get his fiance back, character's being captured by his enemias with trick, character's escaping and taking his revenge, coming back his own country and horse motif which is the biggest helper of the main character in these steps are clearly seen.

In this essay, these motifs are analysed about giving social status to main character and cultural value.

Key Words: *Alpamiş, Kazakh, Social Status*

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ,Türk Halk Edebiyatı, İstanbul.
e-posta:nagihan-cetin@hotmail.com

1. GİRİŞ

Destanlar coğrafi sınırlar tanımayan halk anlatılarından. Destan kahramanları sıradan insanlar değildir; doğumlarından erginlenmelerine ve ölmelerine kadar kendilerine destan kahramanı özelliği kazandıracak, toplum tarafından kendilerinin benimsenmelerini sağlayacak pekçok vasfa sahiptirler. Doğumlarının olağan dışı olmaları, kut elde etmiş kişiler olmaları, fiziksel üstünlükleri, yardımseverlikleri ve adil oluşları destan kahramanlarının söz konusu özelliklerinden birkaçıdır.

Bu makale Alpamiş Destanının kahramanı olan Alpamiş'in sosyal statüsünü belirleme üzerinedir. Alpamiş Destanının "Altay, Kazak, Karakalpak, Özbek, Başkurt Türkleri tarafından bilinen bir destan olması sebebiyle çalışmanın çerçevesini belirleme adına çalışmada Alpamiş Destanının Kazak varyantı esas alınmıştır.

2. TANRI SOYUNDAN GELME

Tanrı soyundan gelmek bir simgedir ve bir kişinin lider olmasının ön koşuludur. Bu koşulu sağlamayan bir kişinin toplum nezdinde benimsenerek lider olarak kabul edilmesi hemen hemen imkânsızdır. Lider olan kişi, insanlar arasında tanrı soyundan gelmesinin verdiği bir üstünlüğe sahiptir ve bir bakıma bu tanrı soyluluk kişinin toplumda ilk olarak karizmatik bir lider olarak kabul görmesini sağlamaktadır. Tarihi seyir incelendiğinde kağanlardan firavunlara, peygamberlerden padişahlara kadar çok çeşitli sıfatlara sahip olan lider kişilerin, ya kendilerinin tanrı soyundan geldiklerini belirttikleri ya da insanların onları, doğumlarının sıra dışı olması, sahip oldukları yetenekler gibi sebeplerden ötürü

tanrı soyundan gelme kabul ettikleri görülmektedir.¹

Halkın gözünde tanrı soyundan gelen kişi kutsaldır ve kişi, tanrıdan aldığı kut² sayesinde insanları yönetme yeterliliklerine ve hakkına sahiptir. Türk töresinin temelinde hükümdarın, tanrı adına tanrıdan aldığı kut ile ülkeyi yönetmek için kağan olarak görevlendirildiği anlayışı hâkimdir. Köktürk kitabelerindeki "Tengri teg tengride kut bolmuş Türk Bilge Kagan bu ödke olurtum" (Ergin 2005: 2) ifadeleri bu inanın tarihte açıkça ilan edilmiş bir şekli, bir delili olarak okunmaktadır ve bu anlayışın neticesinde destan kahramanının da tanrı tarafından içerisinde bulunduğu toplumu yönetmesi için gönderildiği kabul edilmektedir.

Destanlarda kahramanların, "Alpların doğumları bayağı kişilerin doğumuna benzemez" (İnan 1998: 205). Türk epik destan geleneğinde kahramanın doğumuyla ilgili bir sıra vardır ve "Bu sıra geleneksel bir dizi olarak kabul edilebilir. Çocuksuzluk, çocuksuzluğa çare arama ve olağanüstü güçlerin etkisiyle çocuk sahibi olma motiflerine Türk boylarının destanlarında oldukça sık rastlanmaktadır" (Fedakâr 2004: 137). Destan kahramanının ailesinin yaşı geçmiş çocuksuz çiftler olmalarının sebepleri destan kahramanının olağanüstü bir kişi olacağının vurgulanmasıyla birlikte imtihan ve ceza olarak da yorumlanabilmektedir. Örneğin "Ah Çibek Arıĝ" destanında Ak Han 'er yaşlısı'; atı 'at yaşlısı' olmuştur. Eşi Ay Hucin da yaşlanmıştır. Hayli mal-mülk sahibi olmasına rağmen, halkına acımasız olan Ak Han çocuk sahibi değildir.

¹ Tanrı soylulukla ilgili tarihi seyir için bkz. Önal 2009: 59.

² Kut hususunda geniş bilgi için bkz. Başer 2006, Yılmaz 2010, Yıldırım 1998, Kafesoğlu 2007, Köseoğlu 1997, Gökalp 1976.

Halkın güzel elbiseler giymesini istemeyen, onları ölmüş hayvan etiyle besleyen Ak Han, karısını da çok yediği için döver. Ak Han'ın çocuğunun olmaması, kötülüklerin cezası gibidir” (Yıldız, 2009: 84).

Çocuksuzluk motifi destanlarla sınırlı olan bir motif değildir; “Orta Asya destanlarında ve Anadolu sahası halk hikâyelerinde çocuksuz olan beylerin çocuk sahibi olmaları³ genellikle ilahi özellikleri olan bir pirin yardımıyla gerçekleşmektedir” (Oh 2012: 94). “Bu motif, sadece kahramanlık destanlarında değil, Türkiye Türkçesinde halk hikayesi, ancak diğer Türk boylarında aşk destanı/ muhabbet destanı/ sosyal konulu destan vb. olarak adlandırılan türlerde de geçerlidir” (Yıldız, 2009: 87). Örneğin, Tahir ile Zühre ve Kerem ile Aslı Türkiye’de halk hikayesi olarak kabul edilen ve çocuksuzluk motifini işleyen anlatılardandır.

Destan kahramanlarının tanrı soyundan geldiklerinin ilk kanıtı olarak kahramanın bir dizi gelenek ile olağanüstü bir şekilde dünyaya gelmiş olması kabul edilebilir ve destanlardaki kahramanların özelliklerine bakıldığında hemen hemen hepsinin doğumunun olağanüstü bir şekilde gerçekleştiği aşikârdır. Bu olağanüstülük, çocuğu olmayan yaşlı bir ailenin evliya kapısındaki dualarıyla ya da ağzı dualı insanların bu aile için dua etmeleri neticesinde tanrının bu aileye bir erkek çocuk vermesi şeklinde gerçekleşmektedir. Tanrıya dua sonucu doğan çocuk destan kahramanı olmaktadır; tıpkı Manas Destanının kahramanı olan Manas’ın⁴, Dede Korkut Destanındaki

Bamsı Beyrek ile Boğaç Han’ın⁵ ve Alpamış Destanındaki Alpamış’ın doğumu gibi...

“Eskiden geçmiş zamanda, İğdeli Baysun elinde Konrat adlı ülkeden Baybörü denilen zengin vardı. Baybörü’nün malı çokmuş ama çocuğu olmazdı. Baybörü’nün Kultay adındaki amcaoğlu ağabeyi vardı, onun da çocuğu yoktu. Baybörü’nün ağabeyi, Kultay ve Şınıbay üçü bir anadan kardeşti. Şınıbay ve onun hanımı ölmüş, onlardan Tortay adlı çocuk kaldı. Onu Kultay büyüttüğü için onda kaldı. Baybörü gece gündüz çocuksuzluk acısıyla Tanrıya yalvarıp durduğu bir sırada Kultay’ın tezek işçisi bir çocuk doğurdu. Baybörü onu evlatlık edinmek ister ama çocuk ona bin bir türlü hakaret etmeye başlayınca tekrar üzölmeye ve Tanrıya çocuk için yalvarmaya başladı. Evliyalara, türbelere gidip dua eder pirlerin tavassutu Tanrının ihsanı ile bir erkek ve bir kız çocuk sahibi oldu” (Üçüncü 2006: 45).

Kahramanların bu şekilde dünyaya gelmeleri onların kutsal kişiler olduklarının göstergesi olarak kabul edilmelidir. Çünkü duaları kabul ederek aileye çocuk bağışlayan tanrı bu çocuğu bir kut ile kendi katından insanlara bir lider, bir elçi olarak göndermektedir ve böyle bir amaç ile yollanan kişinin doğumunun da sıra dışı bir şekilde olması, toplumun o kişiyi kabullenmesini kolaylaştırmakta, kişinin toplumdaki statüsünün güçlü olmasını sağlamaktadır.

³ Halk hikâyelerindeki çocuksuzluk motifi hakkında bkz. Ekici 1995.

⁴ Manas Destanı hakkında geniş bilgi için bkz. Gürsoy Naskali 1995, Türkmen 1995, Yıldız 1995, Atsız-Üçüncü 2007, Çobanoğlu 2011, Oğuz 2000.

⁵ Dede Korkut Destanı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Çobanoğlu 2011, Ergin 2008, Özsoy 2004, Boratav 1982, Özarslan 2011, Koca-Uğurlu 2010.

Annenin ve babanın yaşlılık döneminde Tanrı yardımıyla dünyaya gelen çocuk olağanüstü özelliklere de sahiptir ve bu özellikler onun Tanrı ile irtibatının da birer göstergesidir. Alpamış destanında “Evliyalar ‘Çocuğun bedenine ok girmez, kılıç kesmez, ateşte yanmaz, suda batmaz.’ dedi” (Üçüncü 2006: 47)⁶.

Destanların oluşturulduğu dönemlerde halkın güvenliğini sağlamak, temel ihtiyaçlarını karşılamak destan kahramanının görevidir ve halkın güvenliğini sağlamakla görevli olan kahraman kendi güvenliğini ise sahip olduğu insanüstü özelliklerle sağlayabilmektedir. Nitekim ileride düşmanları Alpamış’ı öldürmek isteyince bunu başaramazlar; çünkü evliyaların duası neticesinde “Cellâtlar onu, ateşe attılar yanmadı, suya attılar batmadı, kılıç kesmedi, ok geçmedi, dara astılar ölmedi, ne yapsalar da olmadı” (Üçüncü 2006: 97).

Destan kahramanının fiziksel özellikleri düşmanlarının bir tuzak kurmadan kahramanı ele geçirmelerini imkânsız kılmaktadır. “Düşmanın hiçbir hileye başvurmadan kahramanı yenmesi, olağanüstü fiziki güce sahip olarak yaratılan kahraman tipiyle bağdaşmayacağı için, böylesi bir kahramanın alt edilmesi, ancak birtakım hilelere başvurmak yoluyla yapılır ve sonuçta kahraman zindana atılır” (Fedakâr 2001: 61). Çünkü destan kahramanı tanrı soylu olup, evliya duasıyla kut sahibi olarak dünyaya gelmiş ve fiziksel anlamda pek çok üstünlüğe sahipken düşmanları tarafından normal şartlar altında yenilmesi, toplumun gözünde kahramanın değerini sarsacak, insanların onu sıradan, mağlup edilebilen bir insan olarak görmelerine sebep

olacaktır; bu yüzden de destan kahramanı ya sarhoşken ya da küçük ölüm diye de bilinen ağır uyku gibi bir başka tuzak ile ele geçirilebilmektedir ki toplum nezdinde kahramanın değeri azalmasın. Alpamış da destanda, cadının verdiği içkilerden sarhoş olduğu bir vakitte ele geçirilip zindana atılmıştır⁷; aslında bu şekilde içkili olması Alpamış’ın yani bir kahramanın esir edilmesinin topluma karşı bir savunması olmaktadır.

Destanlarda kahramanlar isimlerini Oğuz Kağan Destanı’nda Oğuz’un kendi adını söylemesi gibi, Dede Korkut Destanında Boğaç Han’ın yaptığı gibi (Ergin 2008: 25-26) bir kahramanlık göstermeleri neticesinde veya daha farklı şekillerde alabilirler. Alpamış Destanında ise Alpamış’ın adını kutlu kişiler/evliyalar kahramanın babasına çocuk sahibi olacağını müjdelerken çocuğa vermesi gereken adı da söylerler. Alpamış’ın babasına “Evliya, oğluna Alpamış, kızına Karlıgaş adını ver dedi” (Üçüncü 2006: 77). Evliyalar tarafından çocuğa Alpamış isminin verilmesi önemlidir; çünkü Türk kültüründe insanlara alelade bir şekilde ad verilmemektedir ve kültür içerisinde ad vermeyle ilgili birçok tören ve inanış mevcuttur⁸. Türk destanları incelendiğinde Manas’tan Oğuz Kağan’a, Köroğlu’ndan Dede Korkut’a destan kahramanlarının ad alışlarının da özel bir şekilde gerçekleştiği görülecektir. Alpamış’ın adını da evliyalar vermiştir ve “Alpamış, alpların sonuncusu manasındadır” (Fedakar 2004: 139).

Alpamış ismindeki alp sözcüğü Türk kültüründe oldukça çok ve önemli manalara sahiptir. Alp sözcüğü sözlüklerde “yiğit, cesur, kahraman, bahadır, enerjik,

⁶ Destan kahramanlarının olağanüstü fiziksel özelliklere sahip olması noktasında Oğuz Kağan bariz bir örnektir. Bu konuda bkz. Gökdağ-Üçüncü 2007, Çobanoğlu 2011, Özarlan 1998, Çobanoğlu 1996.

⁷ Alpamış’ın esir edilişi hakkında bkz. Üçüncü 2006: 95-97.

⁸ Ad verme ile ilgili bkz. İnan 1998.

yiğitliği gerektiren, saygın, şiddetli, güç, zor, müşkül, yüksek, zorlu, eski Türklerde hanedan prenslerine verilen Avrupa Orta Çağındaki şövalye karşılığı resmi asalet ünvanı (Mahmud 2007: 139, TDK 2005: 81, Çağbayır 2007: 220) şekillerinde izah edilmektedir. Bu anlamlar Alpamiş'in isminin, onun bir alp, kahraman olacağıın alameti olarak yorumlanabilir"⁹.

Türk epik destan geleneği içerisinde önemli bir yere sahip olan Alpamiş destanında Alpamiş'in evliliği de sıradan değildir.

“Alpamiş on yaşına girdi; göz kapağı kartalınki gibi, boynu kalın idi. O zamanlar Alpamiş'in yumruğunu yiyen çocuklar boynu kırılarak ölmüş. Günlerin birinde, ihtiyar bir kadın 'Ey Alpamiş, elin gariplerini öldüreceğine, gücün yetiyorsa Çin'e kaçan kayın baban Sarıbay'ın kızı Güzel Gülbarşın ile evlensene, o senin nişanlım, gidip onu alsan.' dedi. Daha önce hiç duymadığı sözdü. Bunu duyunca Alpamiş, asker topladı, gece gündüz dinlenmeden, attan yere inmeden, hiç durmadan, canını satıp, su yerine kan içip, çok insanları öldürüp, kırk erkek köle ile kırk cariye ve nişanlısını alıp geldi” (Üçüncü 2006: 77-79).

Alpamiş'in bir destan kahramanı olmasında sevdiği kız için savaşmasının yanında toplumsal bir mesele için savaşması etkili olmaktadır. Çünkü bir kişinin toplumsal bir statüye kavuşması toplum için bir şeyler yapmasıyla, toplumun bu kişiden beklentilerini karşılamasıyla mümkündür¹⁰ ve böyle bir

durumda destan oluşmuş olur; hele ki söz konusu bir kahramanlık destanı ise kesinlikle toplumsal bir fayda söz konusudur. Nihayetinde “kahramanlık destanından maksat yurdun namusunu korumaktan sonra yiğitlik ve kahramanlıktır” (Söylemez-Aliyeva 2000: 36).

Toplumun benimseyeceği davranışların kahraman tarafından sergilenmesi son derece önemlidir. Bu yüzden kahraman zorda olanı gördüğünde ona yardım etmeli, biri kendisinden bir şeyini istediğinde vermeli, mazlumlar için savaşmalı, zalimden mazlumun öcünü almalı; yani toplum tarafından sergilemesi beklenen her davranışı düşünmeden yerine getirmelidir. Alpamiş destanında da Alpamiş kendisinden yardım isteyen bir kadının –aslında bu kadın Alpamiş'in düşmanlarına yardım eden bir cadıdır- isteğini kabul eder; hatta kadının evinde misafir olur; fakat kadın içki ile Alpamiş'i sarhoş edip düşmanlarına esir düşmesini sağlar. Bu olay destanda şöyle tasvir edilir:

“Alpamiş malını hırsızdan kurtarmak için giderken yolda kendisine tuzak kurmuş olan cadı, kırk oğlu olduğunu, kırkının da Baybörü'nün (Alpamiş'in babası) mallarını çalan Tayşık Han'a karşı savaşırken öldüklerini, gelinlerinin dul kaldığını söyleyerek, ağlayarak Alpamiş'tan yardım ister. Nihayetinde Alpamiş da kendi annesi gibi Müslüman olduğunu söyleyen bu kadını kırmaz, evinde konaklar ve zehirlenip esir edilerek zindana atılır” (Üçüncü 2006: 87-89).

Burada destan kahramanının toplumsal statüye sahip olması noktasında, destan süresince aktif bir yapıda olması gerekliliğinin de üzerinde durulması gerekmektedir.

⁹ Alplık, Türk kültüründe önemli bir kahraman tipidir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Araz 2006, İnan 1998.

¹⁰ Alpamiş'in yapmış olduğu toplumun hoşnut olacağı işler için bkz. Üçüncü 2006: 87-89.

İçerisinde yaşadığı toplumda sadece sıradan, günlük işleri yapan birinin, yani at sürüleriyle ilgilenip, geçimini sağlayan, ailesine bakan birinin ya da tam tersine pasif, tembel bir insanın kahraman olması mümkün değildir. Alpamış'ın toplumda bir statüye sahip olarak kahraman seviyesine yükselmesinin sebeplerinden biri de onun hareketli yaşam tarzıdır. Alpamış önce babasına eziyet eden köleyi cezalandırmış, peşinden beşik kurtmesini kurtarmak için düşmanla savaşmış, daha sonra mallarını çalan kişiden mallarını kurtarmaya gitmiş, bu sırada bir tuzak ile esir edilmiş, esaretten kurtulunca düşmanından intikamını alıp kendisinin esaretten kurtulmasına yardım edenlerden biri olan Keykubat'a beylik vermiş, kendi yurduna dönerken eziyet çeken amcasının oğlunu bu eziyetten kurtarmış ve son olarak da kendi yokluğunda yurduna zulmeden, annesine, babasına, oğluna ve halka eziyet ederek karısını kendisine nikâhlamaya kalkan düşmanını yenmiştir. Bütün bunlar Alpamış'ın bir destan kahramanı olarak hareketli yaşantısının, cesaretinin, kahramanlığının, mazluma yardım edip, zalimi alt edişinin birer göstergesi olarak Alpamış'ın toplum tarafından üstün kişi olarak kabul edilmesini sağlayan, Alpamış'a sosyal bir statü kazandıran önemli birer unsurdur.

Destan kahramanlarının toplum tarafından benimsenerek lider olarak kabul edilmesinde tanrı soyluluğun bir diğer belirtisi olarak da kahramanın atı dikkate değerdir¹¹. Kahramanın sıradan bir atı olmaz; çünkü at kahramanın karşılaştığı zorlukları yenmesindeki en önemli

unsurlardan biridir; hatta Köroğlu¹² gibi bazı destanlarda kahramanın atı neredeyse kahramana denk, bazen de kahramandan fazlaca bir öneme sahiptir. Nitekim destan kahramanı gibi, kahramanın atı da olağanüstü özelliklere sahiptir “Destan kahramanlarının atları soy sop sahibi, şecereleri bilinen, son derece akıllı, bilinmezden ses duyan, tehlikeyi önceden sezip haber veren, yeteneğe ve kahramanlık töresine sahip varlıklardır” (Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi C. 1, s. 135). Destanlarda atın bu denli mühim olmasının sebebi atın göçebe ve savaşçı bir özelliğe sahip olan kültür içerisindeki öneminden kaynaklanmaktadır. Atın kültür içerisindeki bu önemini Yardımcı “ Türk çadırda doğar, at üstünde ölür.” sözüyle özetlemiştir (Yardımcı 2007: 51).

Türk dünyasındaki bazı destan kahramanları ve bu kahramanların atlarının isimleri “Oğuz Kağan ve Alaca At; Alpamış ve Bayşubar; Altın Arığ ve Ak Boz At; Alpamış ve Bayçibar; Er Töştük ve Çal Kuyruk; Alpamışa ve Kızılsarı; Edige ve Tim Çuvar; Hevben ve Akbuzat; Kögüdey-Mergen ve Pamuk Yeleli Gök Boz At; Ural Batır ve Ak Boz At; Ebley ve KaraYorga; Zayatülek ve Gök Tulpar; Devletyâr ve Serhoş; Battal Gazi ve Aşkar; Sarı Saltuk ve Aşkar'dır” (Çobanoğlu 2003: 108).

Destanlardaki kahramanların her daim yanında olan bu atlar “Destanlarda kahramanın en yakın arkadaşı hatta en iyi yardımcısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kahramanın pek çok güç durumdan kurtulması atının yardımıyla mümkün olmaktadır. “Kahramanın yardımcısı olan bu at, bazı destanlarda konuşabilmekte, bazılarında ise uçabilmektedir” (Fedakâr 2001: 59).

¹¹ Atın Türk kültüründeki ve destanlarındaki yeri üzerine bkz. Seyidoğlu 1996, Elçin 1997, Elçin 1997, Yardımcı 2007, Bars 2008, Kaplan 2004, Güven 2003, Alyılmaz 1996, Çınar 1993, Çoruhlu 1995, Çobanoğlu 2003.

¹² Köroğlu Destanı hakkında geniş bilgi için bkz. Boratav 1984, Bayat 2003, Yakıcı 2007, Ekici 2004.

Alpamiş'in her seferinde atı Bayşubar yanındadır ve Bayşubar Alpamiş'in önüne çıkararak onu kandırarak olan cadının niyetini anlamış ve onu üzerine bindirmemiştir; fakat bunun üzerine cadı Alpamiş'i atının başını kesmeye ikna eder, lâkin Alpamiş son anda, bu atından hiç kötülük görmediğini ve atsız kalırsa ne yapacağını düşünerek atının başını kesmekten vazgeçer¹³. Bu durum bize Alpamiş'in atının da kötülüğü sezme gibi bir özelliğe sahip olduğunu ve düşmanıyla savaşa giden bir kahramanın atından vazgeçmesinin mümkün olmadığını göstermektedir.

Nihayetinde Alpamiş atını öldürmemekle isabetli bir karar vermiştir; çünkü "Alpamiş atından çok yardım görür. Alpamiş yeraltındaki zindana atıldığı zaman onu, atı kurtarır" (Oh 2012: 96).

3. FİZİKSEL KAHRAMANLIK (YİĞİTLİK)/ MAHARET-YETENEK

Bir kişinin kahraman olması için tanrı soyluluk bir sebeple de tek başına yeterli bir güç olarak görülmemektedir. İnsanlar otoriteyi ele alacak, kendilerini yönetecek kişinin tanrısal bir soya sahip olmasının yanında onun fiziksel özelliklerini, yeteneklerini ve göstermiş olduğu başarıları da görmek istemektedirler. Bu da ancak toplum tarafından kabul görüp sosyal statüye sahip olacak kişinin zaferleri ile mümkündür.

Alpamiş, destan boyunca pek çok zafere ulaşarak topluma, kendisinin lider olduğunu kabul ettirmiş ve toplum nezdinde sosyal bir statüye kavuşmuştur. Destandaki kahramanlıklardan birkaçına değinirsek, destanda Alpamiş'in çocukluğu

sırasında ilk kahramanlığını sergilediği görülmektedir. "Alpamiş on yaşına girdi; göz kapağı kartalinki gibi, boynu kalın idi. Konirat adlı ülkeye hâkim oldu. 'Babama laf söyleyen köle sen misin?' diye Ultan'ın kulaklarını, ayaklarını kesip kuyuya attı" (Üçüncü, 2006: 77).

Alpamiş'in destandaki bu ilk kahramanlığı, babasına hakaret eden köleye karşı göstermesi oldukça anlamlıdır; çünkü bazı Türk destanlarında destan kahramanının babası ile mücadele etmesi¹⁴, babasına başkaldırması¹⁵ söz konusu iken -kaldı ki kahramanın babası ile mücadele etmesi sadece destanlardaki bir olay değildir. Türk tarihinde Mete Han'dan Fatih Sultan Mehmet'e varıncaya kadar pek çok hükümdarın iktidar için babasıyla mücadele ettiği bilinmektedir- bu destanda Alpamiş babasıyla mücadele etmek bir yana, babasına hakaret eden köleyle mücadele ederek babasına bağlılığını göstermektedir. Hatta destanın sonunda Alpamiş hâkim olduğu topraklardaki hükümlanlığı da babasına verecek, babasını tahta kendisi oturtacaktır.

Alpamiş'in, nişanlısını almak için yaptığı sefer de bir başka kahramanlığıdır. Alpamiş bir nişanlısı olduğunu ve babası tarafından uzak diyarlara götürüldüğünü duyunca "asker topladı, gece gündüz dinlenmeden, attan yere inmeden, hiç durmadan, canını satıp, su yerine kan içip, çok insanları öldürüp, kırk erkek köle ve kırk cariye ile nişanlısını alıp geldi" (Üçüncü 2006: 79).

¹³ Alpamiş ile atının hikâyesi için bkz. Üçüncü 2006: 91-93.

¹⁴ Destan kahramanının babasıyla mücadele etmesi motifi hakkında bkz. İnan 1998, Çobanoğlu 2003, Çobanoğlu 2010.

¹⁵ Oğlun babaya başkaldırması hakkında geniş bilgi için bkz. Öncül 2010.

Bir destan kahramanının fiziksel olarak gösterdiği kahramanlıklar yanında, onun zekâsı, neyi nasıl kullanabileceğini de bilmesi önemlidir ve Alpamış, atıldığı zindandan zekâsı sayesinde kurtulmuştur. Alpamış, Keykubat adlı keçi çobanını, zekâsı ve göstermiş olduğu bir yiğitlikle kendisini zindanda beslemesi için ikna etmeyi başaramamıştır¹⁶.

“Alpamış’ı zindana atan Kalmak Hanının kızının yüz tane kahverengi keçisi varmış, onları Keykubat adlı kel otlatmış. Günlerden bir gün Keykubat keçileri otlatırken iki keçi zindanın içine Alpamış’ın üstüne düşmüş. Keykubat seslendi “ Ey Alpamış, yaşıyorsan keçimi çıkarıver.” dedi. O zaman Alpamış “Ben bu zindandan çıkarsam seni muradına eriştiririm, sen beni besle, ne olur, her gün bana bir keçi getirip verir misin?” dedi. O zaman Keykubat “Vah, aptal, sana bu gününü de çok kılayım” diye bir değirmen taşını getirip Alpamış’ı öldürmek amacıyla üzerine atarak gönderir. Alpamış da taşı yakalayıp geri fırlatır. Taş zindandan çıkıp Keykubat’ın başından geçip asılı kalır. Keykubat korkarak kalır. O zaman Keykubat şöyle düşünür ‘İnşallah eğer bu zindandan çıkarsa muradıma eriştirecek gücü varmış.’ ve her gün bir keçiyi Alpamış’a vermeye başladı” (Üçüncü 2006: 97-99).

Ve gerçekten de Alpamış zindandan çıkar, Keykubat’ı evlendirip, ona yetki vererek Kalmak ülkesine han yapar; bu Alpamış’ın verdiği sözü tutan biri olduğunu gösteren bir örnek olması bakımından dikkate değerdir.

4.KAHRAMANIN ÖZELLİKLERİ

Destan kahramanı her ne kadar olağanüstü bir şekilde dünyaya gelmiş ve yine olağanüstü özelliklere sahip olmuş olsa da o, içerisinde yaşadığı toplumdan uzak, kopuk bir insan değildir. Kahraman kendisinden beklenen kahramanlık vasıflarını gerçekleştirmenin yanında toplum bireylerinin yapmış olduğu gündelik, sıradan işleri de yapmakta ve bir insanın duyacağı duyguları, taşıyacağı endişeleri de taşımaktadır. Bu özellikler onun toplumun içerisinde, toplumun bir ferdi olarak kabul görmesini sağlamakta etkili olan birer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Babasının servetini bırakmak için evliya kapısındaki duaları sonucu dünyaya gelen Alpamış da herkes gibi at sürülerine sahiptir ve nişanlısını almak için yurdunu bıraktığı sırada sürülerini çalan Tayşık adlı Kalmak hanının peşinden gidip sürülerini kurtarmak ister. Aslında babası ondan Hanın peşinden gidip sürülerini kurtarmasını ister, lakin burada Alpamış da sıradan insanlar gibi geride kalacak ailesi için tedirgindir. Çünkü anne ve babası yaşlı, eşi ise hamiledir. Fakat malını da düşmandan kurtarmak zorundadır, düşman üzerine tek gitmeye kalkmışken önüne geçen halka şunları söyleyerek eşini ve anne babasını onlara emanet eder:

“.... İnşallah gideceğim, düşmanı yeneceğim, ayağımın altında ezerim; şimdi siz bana acıyorsanız bana yardım ediniz; yardımınız ise şu olsun, benim ihtiyar annem-babam burada kalıyor, onları önce Allah’a sonra size emanet ediyorum, onlara iyi bakınız. Yine, hanımım yedi aylık hamile, çocuk var karnında, oğlan doğarsa Yediger deyin, ona iyi bakınız, sağ olursa düşmana bir şey vermez. Bunu da önce Tanrı’ya sonra size emanet ediyorum” (Üçüncü 2006: 81).

¹⁶ Zekâ, mizahın temel unsurudur; Alpamış’ın mizahi yönü hakkında bkz. Öz Özcan: 2006.

Nitekim düşmanın hile ile attığı zindandan çıkınca Alpamış, düşmanlarını yener, çok insanı öldürür ve Kalmak hanının ülkesini kendisine boyun eğdirir ve zindandan kurtulmasına yardım eden Keykubat'ı oraya yönetici yapar. Burada Alpamış'ın üstün bir yetki ile, bu yetki kendisine tanrı tarafından verilen kuttan başka bir şey değildir, insanları yargılayıp, düşmanlarını öldürüp, Keykubat'a da yönetme yetkisi vermesi bir kahramanın vasıfları olarak görülmektedir. Bilhassa destan kahramanlarının toplum içerisinde insanlara yetki vermesinin tek örneği Alpamış değildir; Oğuz Kağan'ın da kendisine çeşitli şekillerde yardımcı bulunan insanlara yurt ve yönetme yetkisi verdiği bilinmektedir¹⁷.

Ele geçirdiği Kalmak ülkesinde bir süre yaşadktan sonra ailesini özleyerek kendi yurduna dönmek isteyen Alpamış'a Keykubat'ın "Efendim, giderseniz ben de beraber giderim, sizden sonra bu halk beni bir gün bile bırakmaz, öldürür hemen" (Üçüncü 2006: 109) demesi üzerine başvurduğu yol da bir kahraman özelliği olarak dikkate değerdir.

Alpamış, " Öyleyse ben sana bir akıl vereyim, yarın hanın toyu var diyerek halkı toplayın, halkın hepsi toplandığında, beni çağırın, ben geldiğimde bana şöyle deyin 'Alpamış ben kuş eti yemek istiyorum, bana kırk tane ördek getir.' de, o zaman ben 'Efendim, ben bu elin kuşunu değil, bulunduğu gölü de yaşadığı yeri de bilmiyorum.' deyim. Siz de 'Cellat, daha dün ben seni çukurdan çıkarıp adam yaptım, bugün benim isteğime yok diyorsun', suçlayarak 'Artık eline git, sen bu devletin resmîyetini

bozuyorsun.' diye beni alaca atıma bindir de gönder. Ondan sonra halk senden korkar." der (Üçüncü 2006: 109-111).

Alpamış'ın, Keykubat'ın halk arasında sözünün geçmesi için kendisine hakaret etmesine izin vermesi, hatta Keykubat'a bu aklı vermesi bir kahraman olarak alçakgönüllülüğünün ve zekiliğinin göstergesi olması bakımından, halkın Keykubat'tan sadece Alpamış'ı kovdu diye korkması da Alpamış'ın halkın gözünde ne denli önemli bir yere sahip olduğunu göstermesi açısından mühimdir.

Alpamış, alçakgönüllülüğü ve zekiliğinin yanında bir kahramanın vasıflarından olan halkını yönetme, onları koruyup kollama, zalimden mazlumun hakkını alarak adaleti sağlama gibi işlevleri de yerine getirmektedir ve bunları yaparken de büyük bir cesarete sahiptir; ölümden bir korkusu yoktur. Alpamış'ın Kalmak Hanı Tayşık'ı ve ordusunu yenmesi, orada bir düzen kurması, Kalmak ülkesinden dönerken yolda karşılaştığı ve beş bey tarafından eziyete uğrayan amcaoğlu Tortav için bu beylerle dövüşüp beylerin hepsini öldürerek Tortav'ı eziyetten kurtarması, yine yokluğunda annesine, babasına ve oğluna eziyet eden, (Alpamış'ın) karısını kendisine nikâhlamak için düğün yapan köle Ultan'ı yakalayıp ibretlik bir şekilde öldürmesi Alpamış'ın sadece şahsi çıkarları için yaptığı değil, toplumun menfaatini de gözeterek adaleti sağlama adına verdiği mücadelelerdir. Destanda Alpamış'ın bu mücadeleler sırasında hiçbir zaman bir başkasının yardımına güvendiği, ya da ordu hazırlamak için planlar yaptığı görülmez; onun, deli cesareti denen bir cesaretle düşmanını gördüğü zaman ölümden korkmadan, kimseden medet ummadan mücadele ettiği görülmektedir.

¹⁷ Oğuz Kağan'ın yurt ve yetki vermesi hakkında bkz. İnan 1998.

Destanın sonunda Alpamış “Yorulup biten halkının, hepsini topladı; deliyi de akıllıyı da düzeltip yön verdi; Er Alpamış sonunda babasını tahta oturttu; bütün yurdu sevindirdi” (Üçüncü 2006: 181). Alpamış’ın dağılmış olan halkını toplayarak çekidüzen vermesi onun toplumun lideri olduğunun, babasını tekrar tahta oturtması tok gözlülüğünün, halkın bu duruma sevinmesi de Alpamış’ın babasını tahta oturtarak halkın hoşnut olacağı bir iş yaptığının delilleridir.

4. SONUÇ

Destanlar, oluşturuldukları dönem hakkında önemli bilgiler veren yaratmalardır. Dönemin sosyokültürel hayatı hakkında önemli bilgiler, çeşitli destanların varyantlarından elde edilebilmektedir. Alpamış Destanı da yaratıldığı bölge ve dönemin sosyal yapısının belirlenebilmesinde bilgi edinilebilen önemli destanlardan birisidir.

Alpamış’ın sosyal statüsüne baktığımızda; birçok Türk destanının temel motiflerinden olan çocuksuzluk motifinin, kahramanın sosyal statüsünün belirlenmesinde önemli bir role sahip olduğu görülmektedir. Soylu bir aileden olma; isminin mistik güçlere sahip erenler tarafından verilmesi gibi motifler de Alpamış’ın kut ve töre sahibi yani sosyal statüde yüksek bir mevkide olduğunu; toplum tarafından “idealize edilmiş kahraman” özellikleri taşıdığını göstermektedir. Dolayısıyla Alpamış’ın kut ve töre sahibi olmasının yanında topluma yön verecek bir yapısı da vardır.

Bu çalışma neticesinde Alpamış’ın kut sahibi, olağanüstü fiziksel özelliklere sahip, normal şartlar altında yenilmeyen, pek çok zaferler kazanarak yiğitliğini ispat etmiş, kendisinden yardım isteyenlere yardım eden, verdiği sözü tutan, zalimden mazlumun hakkını alarak içerisinde yaşadığı toplumdaki beklentilere karşılık veren sosyal bir statüye sahip bir destan kahramanı olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- ALYILMAZ, C. (1996). “Köktürk Yazıtları ve Köktürk Yazıtlarında Atlar”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Erzurum, s. 155-164
- ARAZ, R. (2006). “Eski Türk Destanlarında ve Türk Şiirinde Öne Çıkan Tipler”, **Bizim Külliye**, Sayı 27, s. 32-38.
- ATSIZ GÖKDAĞ-ÜÇÜNCÜ, B.-K. (2007). **Başlangıcından Günümüze Türk Destanları**, Akçağ, Ankara.
- BARS, M. E. (2008). “Koroğlu Destanı’nda At, Kadın, Silah”, **Turkish Studies**, 3/2 İlkbahar, s.164-178.
- BAŞER, S. (2006). **Kutadgu Bilig’de Kut ve Töre**, Sakarya Valiliği Kültür Yayınları, Sakarya.
- BAYAT, F. (2003). **Koroğlu Şamandan Aşık’a, Alptan Erene**, Akçağ, Ankara.
- BORATAV, P. N. (1982). **Folklor ve Edebiyat I**, Adam Yayınları, İstanbul.
- BORATAV, P. N. (1984). **Koroğlu Destanı**, Adam Yayınları, 1984.
- ÇAĞBAYIR, Y. (2007). **Ötüken Türkçe Sözlük, 1. Cilt**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- ÇINAR, A. A. (1993). **Türklerde At ve Atçılık**, Ankara.

- ÇORUHLU, Y. (1995). **Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi**, Seyran Yay., İstanbul.
- ÇOBANOĞLU, Ö. (1996). “Lord Raglan’ın Batı Halk Kahramanı Kalıbı Açısından Oğuz Kağan ve Er Töştük Destan Kahramanlarına Bir Bakış”, **Umay Günay Armağanı**, (ed.Özkul Çobanoğlu; Metin Özaslan), Feryal Matbaacılık, Ankara, s.202-210.
- ÇOBANOĞLU, Ö. (2011). **Türk Dünyası Epik Destan Geleneği**, Akçağ, Ankara.
- ÇOBANOĞLU, Ö. (2003). **Türk Dünyası Epik Destan Geleneği**, Akçağ, Ankara.
- ERGİN, M. (2005). **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- ERGİN, M. (2008). **Dede Korkut Kitabı**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- EKİCİ, M. (1995). **Dede Korkut Hikâyeleri Tesiri İle Teşekkül Eden Halk Hikâyeleri**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- EKİCİ, M. (2004). **Türk Dünyasında Köroğlu**, Akçağ Yay, Ankara.
- ELÇİN, Ş. (1997). “Atların Doğuşları ile İlgili Efsaneler”, **Halk Edebiyatı Araştırmaları 2**, Akçağ Yay., Ankara, s. 502-506.
- ELÇİN, Ş. (1997). “Türklerde Atın Armağan Olması”, **Halk Edebiyatı Araştırmaları 2**, Akçağ Yay, Ankara, s.518-524.
- FEDAKAR, S. (2001). “Alpamış Destanı ve Bey Böyrek Hikayesi Arasında Bir Karşılaştırma”, **Milli Folklor**, Yıl 13, Sayı 51, s. 51-64.
- FEDAKAR, S. (2004). “Alpamış Destanı ve Dede Korkut Kitabı’nda Kahramanların Ortaya Çıkışı”, **Milli Folklor**, Yıl 16, Sayı 61, 134-141.
- GÖKALP, Z. (1976). **Türk Medeniyeti Tarihi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- GÜRSOY-NASKALİ, E. (1995). **Bozkırdan Bağımsızlığa Manas**, TDK, Ankara.
- GÜVEN, M. (2003). “Oğuz Kağan Destanı’nda Hayvanlar”, **Milli Folklor**, Yıl 15, Sayı 57, s. 82-91.
- İNAN, A. (1998). **Makaleler ve İncelemeler**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.
- KAFESOĞLU, İ. (2007). **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- KAPLAN, M. (2004). “Dede Korkut Kitabında Hayvanlar”, **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I**, Dergâh Yay., İstanbul 2004, s.51.
- KAŞGARLI, M. (2007). **Divanü Lügati’t Türk**, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- KOCA-UĞURLU, S. K.-S. (2010). “Dede Korkut Hikâyelerinden Hareketle Türk Kültüründe Erkek Evlat Olarak Oğul Kavramı”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı 22, s.1-10.
- KÖSOĞLU, N. (1997). **Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- OĞUZ, Ö. (2000). **Türk Dünyası Halk Biliminde Yöntem Sorunları**, Akçağ, Ankara.
- OH, E. (2012). “Kore Cumong ve Özbek Alpamış Kahramanlık Destanlarında Olay Örgüsü”, **Milli Folklor**, Yıl 24, Sayı 93, s. 88-100.
- ÖNAL, M. N. (2009). “Kutsalın Türk Kültüründeki İzleri: Tanrısal Simgecilik”, **Milli Folklor**, Yıl 21 Sayı 84, s. 57-72.
- ÖNCÜL, K. (2010). **Eski Türk Kültürü ve Halk Edebiyatı Ürünlerinde Başkaldırı Kavramı**, Manas Yayıncılık, Elazığ.

- ÖZARSLAN, M. (2011). “Dede Korkut Boylarında Toy, Şölen, Eğlence Kavramları Üzerine”, I. Altun ve T. T. Kaya (Ed.), **Halk Kültüründe Eğlence Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, s. 600-616, Motif Vakfı Yayınları, İstanbul.
- ÖZARSLAN, M. (1998). “Oğuz Kağan Destanı’nda Tarihi, Dini, Beşeri ve Tabiatüstü Unsurlar”, **Dursun Yıldırım Armağanı** (ed. Metin Özarslan; Özkul Çobanoğlu), Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık, Ankara, s. 424-439.
- ÖZ ÖZCAN, A. (2006). “Alpamış Destanında Mizahi Unsurlar”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, Sayı 3, s. 31-49.
- ÖZSOY, B. S. (2004). **Dede Korkut Kitabı**, Manisa.
- SEYİDOĞLU, B. (1996). “Mitolojik Dönemde At”, **Umay Günay Armağanı**, (ed.Özkul Çobanoğlu; Metin Özarslan), Feryal Matbaacılık, Ankara, s.51-55.
- SÖYLEMEZ-ALİYEVA, O.-L. (2000). “Alpamış Batır ve Er Targın Destanlarında Kahraman, Kadın ve At Motifleri Üzerine Bir Deneme”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 14, s. 35-46.
- TÜRKMEN, F. (1995). **Manas Destanı Üzerinde İncelemeler (Çeviriler-1)**, TDK, Ankara.
- Türk Dil Kurumu (2005), **Türkçe Sözlük**, TDK Yay., Ankara.
- Türk Dünyası Edebiyat Tarihi 1**. Cilt (2002), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- ÜÇÜNCÜ, K. (2006). **Kazak Türklerinin Kahramanlık Destanı Alpamış**, Töre Yayın Grubu, İstanbul.
- YAKICI, A. (2007). “Halk Anlatılarında Yer Alan Köroğlu Tipleri ve Âşık Köroğlu’nun Bu Tipler Arasındaki Yeri”, **Millî Folklor**, S. 76, s.113-123.
- YARDIMCI, M. (2007) “**Türk Destanlarında Tipler ve Motifler**”, **Destanlar**, Ankara, s.50-69.
- YILDIRIM, Dursun (1998), **Türk Bitiği**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- YILDIZ, N. (1995). **Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller**, TDK, Ankara.
- YILDIZ, N. (2009). “Türk Destanlarında Çocuksuzluk”, **Milli Folklor**, S. 82, s. 76- 88.
- YILMAZ, G. (2010). “Erken Dönem Türk Düşüncesinde ‘Devlet’ Kavrayışı”, **Turan İlim ve Medeniyet Dergisi**, Sayı 10, s. 79-137.